

GERMANIA INFERIOR AL X-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL AL LIMESULUI

A. V. RĂDULESCU, A. ARICESCU

La numai doi ani de la desfășurarea la Mamaia a celui de al IX-lea congres al granițelor romane¹, istorici și arheologi din lumea întreagă s-au reunit din nou, de data aceasta pe limesul renan al Germaniei Inferioare, pentru a-și împărtăși rezultatele noilor cercetări întreprinse în legătură cu acest aspect al sistemului militar al Imperiului Roman.

Organizat minuțios și cu multă meticulozitate de institutele de specialitate din R. F. Germania, Olanda și Belgia, cu sprijinul autorităților și al unor instituții de învățămînt și cultură, congresul a avut un caracter itinerant, lucrările propriu-zise fiind precedate și urmate de excursii de documentare, care au prilejuit participanților cunoașterea pe viu a obiectivelor arheologice și a dovezilor de cultură materială privind civilizația din ținuturile Germaniei Inferioare și organizarea acestei provincii în cadrul Imperiului Roman. Vizite similare, de scurtă durată, au avut loc și în timpul lucrărilor congresului care s-au desfășurat la Xanten, în zilele de 14—17 septembrie, și s-au încheiat la Nijmegen în ziua de 19 septembrie 1974.

Printre cei aproape o sută de participanți la congres, s-au aflat personalități bine cunoscute în cercurile arheologiei și istoriei clasice, ca G. Alföldy (R.F.G.), D. v. Berchem (Elveția), J. E. Bogaers (Olanda), E. Buchner (R.F.G.), Ch. Daniels (Marea Britanie), O. Doppelfeld (R.F.G.), J. Fitz (Ungaria), S. S. Frere (Marea Britanie), M. Gichon (Israel), A. V. M. Hubrecht (Olanda), T. Ivanov (Bulgaria), A. Moczy (Ungaria), T. Nagy (Ungaria), Leiva Petersen (R.D.G.), H. v. Petrikovitz (R.F.G.),

¹ R. Florescu, în *Pontica*, 6, 1973, p. 383—385, face o scurtă și incompletă informare asupra congresului de la Mamaia.

C. B. Rüger (R.F.G.), H. Schönberger (R.F.G.), J. Smeesters (Belgia), M. Speidel (S.U.A.), J. Şaşel (Iugoslavia) ş.a.², alături de care s-a făcut remarcată prezenţa unui număr mare de tineri cercetători, mai ales din partea gazdelor.

La lucrările congresului, desfăşurate în două secţiuni alcătuite după criteriul geografic (provinciile occidentale şi provinciile orientale ale Imperiului Roman), au fost prezentate cca. 70 de referate şi comunicări privitoare la organizarea graniţelor romane de pe tot cuprinsul Imperiului, fără a se urmări o tematică anume, astfel că au putut fi audiate atît comunicări teoretice sau istorice mai generale, altele privind un anumit aspect de organizare sau de funcţionalitate a limesului, ori referindu-se la o perioadă mai restrînsă din istoria militară romană, cît şi un număr destul de mare de referate cu caracter strict arheologic, unde au fost evidenţiate rezultatele cercetărilor de teren din ultima vreme în diferite castre şi castele de pe graniţele Imperiului Roman.

Delegaţia română a fost compusă din opt cercetători, care au susţinut tot atîtea referate şi comunicări³: D. Tudor cu comunicarea „Le rôles défensifs du camp de Slăveni en Dacie“, K. Horedt cu referatul „Die südsiebenbürgische Limesstrecke Daziens“, D. Protase cu referatul „Das Lager von Brîncovenesti und seine Bedeutung für die Verteidigung von Daziens Nordostgrenze“, Emilia Doruţiu-Boilă cu referatul „Die römische Grenzverteidigung an der unteren Donau im 1. Jahrhundert“, Ioana Bogdan-Cătănicu cu referatul „Le limes du sud-est de la Dacie et les relations des Romains avec la population de la Valachie (II-III siècles)“, C. Petolescu cu comunicarea „L'organisation de la frontière romaine sur la vallée du Mureş (Dacia Superior)“, A. V. Rădulescu cu comunicarea „Aspects de la vie économique le long du limes Scythique au V et VI siècles d.n.è.“ şi A. Aricescu cu comunicarea „Les vétérans du limes Scythique“.

De cele mai multe ori, discuţiile purtate pe marginea expunerilor nu au fost nici ample nici prea numeroase, această situaţie datorîndu-se, de bună seamă, caracterului oarecum eterogen, fără o tematică anume, al celor două secţii şi al şedinţelor de lucru. Oricum, de cîte ori au fost făcute, şi au existat şi cîteva excepţii ale unor comunicări care au suscitât vii discuţii⁴, intervenţiile au fost la obiect şi utile propunătorilor de referate sau comunicări.

Excursiile de documentare care s-au desfăşurat de-a lungul limesului renan, au atins două categorii de obiective: pe de o parte au putut fi cunoscute cercetările de teren, săpăturile efectuate în diferite castre, castele şi centre urbane antice, cu posibilitatea observării în detaliu şi

² Orice omisiune din enumerarea făcută în ordine alfabetică, este fortuită, nu intenţionată.

³ Referatele şi comunicările vor fi publicate în întregime în actele Congresului, care urmează a fi editate la Bonn în anul 1975.

⁴ De pildă, la comunicarea lui O. Roller, *Ein römischer Silberschatz aus der Pfalz. Probleme seiner Deutung und Datierung*, susţinută în şedinţa din 17 septembrie, prezidată de prof. D. Tudor.

în ansamblu a organizării militare și administrative romane în aceste ținuturi, pe de altă parte, a fost vizitat un număr considerabil de muzee, colecții și expoziții, care cuprindeau, de cele mai multe ori, vestigii materiale ilustrative privitoare la stăpînirea romană în provinciile de pe Rin, dar și la alte perioade istorice.

Călătoria pe Rin a pornit din Germania Superioară, de la Mainz (*Mogontiacum*). Coborînd pe fluviu, în această provincie, pînă la granița cu Germania Inferioară (Bad Hönningen — *Caput Limitis*), au putut fi cunoscute cercetările efectuate la Boppard (*Bodobriga*) și Koblenz (*Confluentes*). În prima localitate au fost vizitate vestigiile castelului roman tîrziu, în cea de a doua a fost făcută, pe teren, o prezentare topografică a acestui important punct strategic din sistemul defensiv al limesului. La *Caput Limitis* a fost vizitat un turn de strajă reconstituit pe malul drept al Rinului, făcîndu-se, de asemenea, o amplă descriere a locurilor și a construcțiilor militare romane de dincolo de granița naturală a fluviului.

Trecînd în Germania Inferioară, prima escală a fost făcută la Remagen (*Rigomagus*), unde se mai pot vedea, la baza construcțiilor medievale, fragmente din zidurile castelului roman tîrziu. În apropierea orașelului Xanten (aici s-a desfășurat cea mai mare parte a lucrărilor congresului), au putut fi vizitate locurile pe care se aflau castrarele *Vetera I* și *II*, unde au fost cantonate, de-a lungul anilor de stăpînire romană, legiunile *V Alaudae*, *XXI rapax*, *XV Primigenia*, *XXII Primigenia*, *VI victrix* și *XXX Ulpia victrix*. Tot la Xanten se află dezgropat și consolidat amfiteatrul din *Colonia Ulpia Traiana*. În timpul lucrărilor congresului au mai fost vizitate săpăturile de la Gellep (*Gel duba*), Asberg (*Asciburgium*) și Alpen. Excursia de încheiere a congresului a început cu vizitarea ruinelor din Tongeren (*Atuatuca Tungro-rum*), unde este conservată o bună parte a incintei romane. Au urmat apoi săpăturile și vestigiile de la Nijmegen (*Noviomagus*), Utrecht (*Traiectum*), Amersfoort, Zwammerdam (*Nigrum pullum*), unde se află conservate *principia* și *porta decumana* ale castelului de piatră, Valkengurg și Velsen (*Flevum*).

Pe parcursul călătoriei, participanți la congres au fost conduși chiar de cercetătorii care au lucrat pe teren și au valorificat materialele din centrele arheologice respective. De asemenea, au avut la dispoziție o serie de materiale documentare privitoare la diferitele obiective antice vizitate și, în primul rînd, un ghid general, în fapt o culegere de articole-rezumate, cuprinzînd datele esențiale (istorice, arheologice, bibliografice), planuri și schițe pentru fiecare punct arheologic de pe limesul Germaniei Inferioare⁵.

În legătură cu cîteva dintre muzeele vizitate vom face doar sumare considerații și vom zăbovi mai mult doar asupra noului muzeu din Köln. Lapidariul din Mittelrheinisches Landesmuseum din Mainz este impresionant prin bogăția și varietatea materialului epigrafic. La Xanten, am avut posibilitatea să vizităm expoziția de coifuri romane din Germania Inferioară, deschisă cu ocazia congresului și prezentată de în-

⁵ J. E. Bogaers și C. B. Rüger, *Der niedergermanische Limes*, Köln, 1974.

suși autorul unei monografii despre acest echipament militar⁶. Muzeul provincial gallo-roman din Tongeren cuprinde un bogat material arheologic specific nord-estului Galliei, cu exponate ilustrative pentru cunoașterea vieții și obiceiurilor populației locale și a producției provinciale din timpul stăpînirii romane. Rijksmuseum G. M. Kam din Nijmegen prezintă, în primul rînd, exponate provenite din cercetările întreprinse în lagărul legiunilor romane care au staționat în vechiul *Noviomagus (X gemina, VIII Hispana, XXX Ulpia victrix)*. Cu totul altfel se prezintă muzeul din Leiden, care cuprinde bogate și valoroase colecții arheologice din întreaga lume antică. Nu lipsesc de aici ceramica greacă din toate epocile, mumiile și papirusii din Egipt, materialele etrusce și romane etc., toate organizate pe categorii și în ordine cronologică, încît expoziția acestui muzeu poate constitui un excelent îndreptar didactic pentru documentare în studiile de arheologie și istorie veche.

În mod deosebit ne-a reținut atenția muzeul din Köln (Römisch-Germanisches Museum Köln), care este, poate, cea mai modernă realizare în acest domeniu din Europa. A fost dat în folosință în anul 1973, într-o clădire anume construită, simplă, spațioasă, cu un circuit astfel conceput, încît să permită nu numai vizitarea completă a expoziției, ci și doar a unui anumit sector. Exponatele sînt organizate pe categorii de obiecte sau domenii de activitate, păstrîndu-se o linie cronologică generală. Ghidajul se face automat, pentru fiecare sector, cu ajutorul unor aparate asemănătoare televizoarelor, unde se dau explicații amănunțite, ilustrate cu ajutorul imaginilor, prin care se atrage atenția asupra exponatelor din sectorul respectiv. Iluminatul artificial și amplasamentul obiectelor mari sau al vitrinelor, dau posibilitatea vizitatorului de a cerceta în detaliu fiecare exponat. Deși criteriile de organizare sau unele detalii tehnice se întîlnesc și în alte expoziții⁷, muzeul din Köln apare ca o realizare superioară mai ales datorită clădirii construite în acest scop, ceea ce contribuie esențial la dobîndirea condițiilor optice și acustice care asigură posibilitățile de cercetare și de înțelegere optimă pentru vizitatorii de toate categoriile.

Se cuvine să spunem cîteva cuvinte și în legătură cu modul în care sînt conservate și amenajate ruinele antice în aer liber, pe care le-am întîlnit în cursul vizitelor făcute pe limesul renan. De bună seamă, acele construcții puțin rezistente, cum sînt, de pildă, castrele de pămînt, în afară de cazul că ne-au fost prezentate în săpături actuale, nu au putut fi menținute la suprafață. Construcțiile de piatră, în măsura în care nu au fost distruse și acoperite de clădirile medievale sau moderne, sînt protejate pe locul lor, în rezervații arheologice (de ex.: la *Colonia Ulpia Traiana*, la Tongeren sau la *Nigrum Pullum*). Alteori, vestigii ale antichității sînt păstrate în subsolul construcțiilor mai recente (de pildă, biserica din Boppard), sau la temelia zidurilor medievale (Remagen). Am constatat, de asemenea, în cazul în care construc-

⁶ H. Klumbach, *Römische Helme aus Niedergermanien*, Köln, 1974.

⁷ Muzeul de arheologie din Constanța, de pildă, respectă criteriul domeniilor de activitate în cadrul firului istoric general.

țiile antice cercetate nu au putut fi menținute ca atare, că ele sînt indicate prin marcaje făcute în pavajul străzilor și al trotuarelor (Valkenburg). Și pe limesul german, ca și în alte părți ale Imperiului Roman, se încearcă nu numai salvarea și cercetarea vestigiilor trecutului, dar, în măsura posibilităților pe care le lasă dezvoltarea urbanistică actuală, amenajarea unor puncte muzeistice în aer liber, care să mențină pe locul lor mărturiile de civilizație antică.

În încheiere, se cuvine să subliniem că reuniunea arheologică de pe limesul renan, de înaltă ținută științifică, și-a datorat succesul nu numai programului interesant și buneii organizări, ci și ospitalității de care s-au bucurat pretutindeni congresiștii din partea gazdelor.